

Наше і не наше

Мирослав Попович

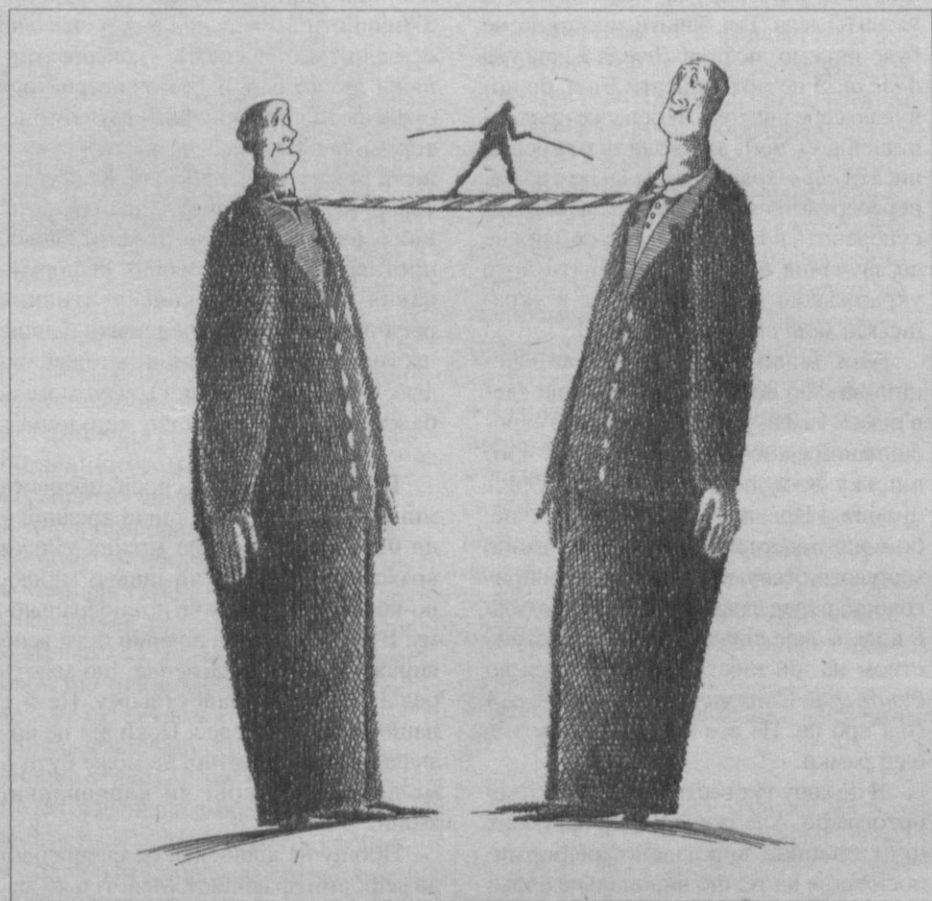
Я – уважний і доброзичливий читач «Критики», але писати до неї мені важко. Насамперед тому, що сприймаю я цей часопис як людина іншого фаху й іншої ментальності і радше готовий писати щось паралельне, дещо відсторонено коментуючи відверто емоційні й експресивні виступи своїх колег – літераторів, есеїстів, політичних публіцистів, гуманітарників узагалі. Отже, вибачайте неприємний професорський тон, якщо він прорветься.

На мене особливе враження справило цьогорічне вересневе число «Критики» з рубрикою «Страсті за Львовом», де, як мені здається, надзвичайно чітко видно, які цінності становлять і сьогодні глибинне тло численних культурних і політичних конфліктів, у тому числі й далеко за межами Львова. А відгукнутися на цю серію блискучих аналітичних есеїв хочеться посиланням на досить спеціальну і, мабуть, нудну соціологічну літературу.

Для початку згадаю класичний, хоча й недостатньо оцінений (принаймні в англосаксонському світі) твір з урбаністики – книжку Макса Вебера «Місто» (1922). Великий німецький соціолог уперше окремо проаналізував економічні, формально-правові, політичні та соціальні засади функціонування міст і показав, у чому була відмінність «буржуазних» міст Західної Європи від міст усіх інших типів і цивілізацій. А саме, північноєвропейські міста являли собою *корпорації*, де представлені були інтереси всіх громадян як членів міської громади: «Західне місто, точніше – середньовічне місто, ... було не тільки економічним центром торгівлі й ремесла, політично (як правило) фортецею і часто місцеперебуванням гарнізону, адміністративно судовою округою, але також скріпленим присягою братством». У всіх попередніх випадках місто зберігає кастові, родові тощо ритуальні та мітологічні ознаки належності до різних союзів, табуовані перегородки між кварталами, кастами чи іншими елементами міської структури, які виявляються міцнішими, ніж загальноміські зв'язки. Європа створює *universitas civium* (спільноту городян) і загальноміську репрезентацію. Тривалий час в Європі тільки євреї залишалися поза цією системою, але асиміляційні процеси Нового часу поволі, з конфліктами включають і їх до міської громади.

«В Афінах кожен, хто добивався права обіймати легітимну посаду, повинен був вказати культовий центр свого роду», – пише Вебер. В Європі всі окремі локальні, цехові та родові культу поступалися місцем міському святому і загальноміським символам. Місто завжди було зібранням на одній

території первісно чужих людей. Середньовічне місто породжує процедуру *conjuratio* – спільної присяги членів бюргерського союзу, який перетворюється таким чином на *братство*. Через те, що зв'язки типу братства відверто квазіродинні, поєднання «по крові» відступають на другий план. В основі об'єднання-*conjuratio* лежить спільний інтерес, а не місце мешкання чи походження, «земля і кров».

Вебер називає європейське (насамперед північноєвропейське) місто «ідеальним типом» міського устрою. Вперше приналежність до міської корпорації стала визначальним чинником у соціальній позиції й затьмарила все інше. Таке суспільство можна назвати урбаністичним.

Міська корпорація-братство і була тим зразком, тією парадигмою, на якій ґрунтувалося уявлення про націю в епоху «раннього Модерну». Саме квазіродова спільнота без ритуальних і символічних ознак кровно-споріднених союзів поширювала нове, урбаністичне розуміння єдності «наших» на ту спільноту, яка латини поконвіку називалася *нацією*. Нація – не «кров і земля», а спільнота вищого порядку, поєднана *національним інтересом* так само, як місто – загальноміським, спільним для всіх городян.

Етнічні спільноти, «народи» чи «нації», часом багатомільйонні, об'єднані і мітологіями, і релігіями, і традиціями, виявляються неспроможними діяти як одна структура, коли йдеться про складні ситуації. В ході сутичок між середньовічними містами попри шалений релігійний фанатизм обох сторін суперники нерідко знущалися з образів

Христа і діви Марії, бо то були символи хоч і своєї віри, але *чужих* храмів і *чужих* міст. Ані племінна свідомість, ані релігія не могли подолати окремішності регіонів, соціальних та етнічних груп, інших культурних перегородок, поки не сформувалося *громадянське суспільство* за моделлю міської спільноти.

Сучасна нація може існувати як соціальний організм тоді, коли вона подібна не до традиціоналістських пле-

мінних спільнот з їхніми мітологіями й екстатичними обрядами, а до урбаністичних суспільств. Тоді вона може бути політичною і свідомо визначати свої спільні інтереси.

Коли марксистки й націоналісти говорять про «формування націй» чи «націотворення», вони ігнорують той факт, що «сучасна нація» виникає в рамках уже досить згуртованої певної спільноти. Її називають то «етносом», то «народністю», то ще якимось, хоча грецьке *ἔθνος* – те саме, що латинське *patio, народ*. Їй бракує тільки цього загальнонаціонального представництва спільних інтересів. Після Французької революції не «народилася» французька нація – просто слово «нація» набуло нового змісту, тепер воно означало *політичну* націю. Бо внаслідок скинення монархії легітимація влади відбувалася вже не Божою волею через помазання, а політичною волею нації-народу як сукупності *громадян*. Громадянин-горожанин (*citoyen*) став правно-політично іншою постаттю, ніж обиватель королівства чи імперії. Нація як всенародне місто-*сітє* стала сакральним джерелом влади державної бюрократії.

Історія знає суспільства, де раб монарха або родовитого аристократа має

набагато вищий соціальний статус, ніж пересічний вільний член суспільства. Раб як структурний елемент суспільства – це ще не ознака рабовласницької системи. Важливо не те, чи раб ти, чи вільний, а *чий* ти раб. От коли всі раби рівні в своїй ідентичності з робочою худобою, тоді систему можна назвати рабовласницькою.

Те саме стосується панів. Середньовічні міста роздиралися ворожнечами своїх Монтеккі й Капулетті (у Шекспіра це – відголосок боротьби гвельфів і гібелінів у ранньоренесансній Флоренції). Різниця між клієнтою Монтеккі була вагомішою, ніж різниця між родовою аристократією і «шістьорками»-клієнтами всередині клану. Наші нинішні буржуазно-ліберальні партії-клани збудовані таким же чином: їх спільні класові політичні інтереси слабші, ніж кланова солідарність.

І коли Ярослав Грицак пише про крах мультикультурності, не слід шукати тут загальноісторичних закономірностей. Мультикультурність не зникла і не вижила себе. Вона зазнала краху саме у Львові, – і в цілій цесарській Австро-Угорщині, яка викликає сьогодні таку ностальгію. Львів не був західноєвропейським містом у Веберовому розумінні; належність до національно-релігійних громад із їхніми культами і родовими мітами, неформальними кордонами і табу була в ньому завжди важливішою від належності до Міста. Спроби закривати очі на польську етнічну визначеність рис давнього львівського побуту, що робляться заднім числом, почасти слугують новітньому україно-польському поєднанню, але, взагалі кажучи, є неправдивими. Вони радше мають утвердити протилежність між Львовом та, скажімо, Донецьком.

Галичина жила національними (етно-релігійними) громадами-*communities* – на відміну від підросійської України. В Наддніпрянській Україні не було окремих української та російської, навіть української та польської *громад* (кварталів, братств чи як завгодно організованих етнічних спільнот). Зросійщення українства здійснювалося через їх ототожнення (на основі «великоросійської» культури і політики, звичайно) за принципом «все мы русские люди, а не какие-нибудь инородцы». Це породжувало різну на Сході та Заході систему цінностей і різний характер опозицій. Загострене національне почуття галичан сприяло усвідомленню національної ідентичності на Сході, а Схід був чутливішим до своїх і загальнолюдських соціальних проблем, чутливішим і до західноєвропейської літератури, що з подивом констатував колись Драгоманов. На Заході можна не любити Бандеру, але природно вважати його хоч і не прийнятним, але «своїм». На Сході він залишиться чужим. На Сході важко зро-

Малюнок Володимира Казанського

зуміти, чому так гостро сприйняли львів'яни проблему Личаківського кладовища. У Львові не можуть зрозуміти, чому їхнє українське місто стало символом польської незалежності.

Міста і регіони України дуже різні, й не обов'язково в одних менше, в інших більше України чи Європи. То що робить їх усіх «нашими»? І чи це не ілюзія, чи не пора подумати про автономію Галичини, щоби врятувати українськість взагалі?

Останнім часом уже говорять і про це, і то лише одна прикмета наростання автономізму. Іншою прикметою є, як мені здається, ситуація з українським правописом.

Проблема давно назріла, тому що незаперечним є факт насильства над українською мовою з метою її всемірного наближення до мови російського «старшого брата». Спосіб її розв'язання досить дикий: замість академічного обговорення проблеми врешті-решт усе поки що закінчилося тим, що кожен письменник чи видавець чинить на власний розсуд. Ось я, наприклад, уже кілька разів писав у цій статті «міти», «мітологічний», бо знаю, що все одно мене в редакції виправлять. Однак, таке написання мене трохи коробить. Не з особистих міркувань: маму мою звали то «Теофілівна», то «Феофілівна», бо

дід був родом із західної Волині й, отже, звали його частіше Теофілом, але як православний писався він за паспортом Феофілом. Мені це байдуже; не байдуже мені, що я його ніколи не бачив, бо був він депортований на Урал і десь там на спецпоселенні помер. Але вже коли називають Феофана Прокоповича Теофаном, це вже я вважаю неприпустимим. Бо він був православним ієрархом і своєю «фіту» чи «тету» читав як Ф.

В Україні була і західна уніятська традиція з її «тетою», але переважала історично православна з «фітою», через неї сприймалося і «міф», і «арифметика». Може, хотілося б, щоб історія перемістила нас кудись далі на захід, але так не сталося. І в результаті маємо вже згадану в одній зі статей часопису протилежність між «мітами» і «міфами». Там «наші», тут «не наші».

Особливо гостро не приймаю я невинної на перший погляд новації – поширення «правила дев'ятки» на власні назви й імена. Так, бачите, простіше: не буде окремо людини *Дізеля* і двигуна *дизеля*. Я не можу писати *Чилі*, бо почувую себе ідіотом. Якось уже притерпілися до *Сирії*, але коли я змушений писати *сиро-християнський*, все в мені перевертається. Якій «українськості» суперечить прагнення якомога ближче до звучання оригіналу передати його українською мовою? Адже є в українській мові *сирій*, а є і *сірій*!

Між іншим, Петлюра писав «дисципліна», бо не встоялася тоді ще «дев'ятка», і загинув не тому, що був «зросійщений», а зокрема через брак у його війську отой дисципліни чи пак дисципліни. «Правило дев'ятки» архаїчне, бо воно повертає мову до того давно минулого стану, коли твердішали приголосні перед старим *i*, а *ѣ* переходило в нове *i*. Але сьогодні було би безумством на цій підставі повертатися до *дисципліни*. Склалася мовна традиція, і годі про це. Не все можна втиснути в одні рамки.

Я не хочу тут вести дискусії на теми ортографії. Але зазначу один аргумент прихильників відкладеної реформи: посилання на те, що вирішальне слово має належати фахівцям-мовознавцям, ученим.

Науки прагнуть говорити істину про те, що *існує* в реальності (хоч як би ми ці слова розуміли). Але немає наук, які говорили б про те, що *повинно* існувати. Мовознавство вивчає мовну реальність – те, як говорять і які закони (структури) природні для даної мови. Загальнонаціональні рішення про те, як треба і як не треба говорити і писати, належать до політичної волі, до мовної політики.

А от щодо того, що рішення про правопис має бути ухвалене на високому державному рівні, ні в кого чомусь немає сумнівів. І тут, як мені уявляється, наша сьогоднішня ментальність уся як на долоні. Реально маємо різнобій мовних уподобань, за якими криються різні культурно-політичні орієнтації, – у кого *міфи*, у кого *міти*. Вирішити проблеми прагнемо через міцну руку державного насильства. І апеляція до минулого, до історії, до її законів, що прокладають собі дорогу, як нас учили, крізь натовп випадковостей, потрібна для того, щоб виявити той струмінь, який неодмінно й однозначно винесе нас в національне, «наше» світле майбуття. Бо майбутнє є реалізацією минулого. І сильна влада повинна ви-

значити *правильну* реальність і забезпечити їй майбутнє.

Визнаючи, що рішення про будь-яку мовну реформу є політичним, я зовсім не хотів сказати, що президент чи прем'єр-міністр мають наказати нам писати правильно. Думаю, що це є прерогативою академічних інституцій, і обмежитися все має орфографічними словниками та правописом, затвердженим науковими інстанціями. Не тільки «постишевська» контрреформа, а й «скрипниківська» реформа проводилася через політбюро ЦК КП(б)У. Не варто повертатися до тих політичних звичаїв.

Але йдеться не про політичні звичаї, а про саму природу реформування в нашому суспільстві.

І знову повернуся до соціологічних паралелей. Один із послідовників Вебера Карл Маннгейм (не викреслюйте, будь ласка, одне *n*, бо *man* не те саме, що *Mann*) проаналізував так звані політичні стилі мислення (ми б сьогодні сказали, ментальності), – консервативний і ліберальний. Для консерватора сучасність є неминучий результат історії, для ліберала сучасність – сукупність різних *можливостей*. Консерватор хоче зберегти минуле як цілісність, ліберал бере майбутнє за мету. Звідси протилежність у способах реформування сучасності: консервативний реформатор прагне покращити її лише частинами, шляхом заміни деталей, тоді як ліберал (прогресист) будує модель бажаного майбутнього, керуючись *принципами*.

Реформування як спосіб зберегти минуле, викохати історичні традиції – це безглуздя. Минуле можна тільки враховувати – тією чи іншою мірою, по-консервативному чи по-ліберальному. В реформуванні повинні бути ясно виражені цілі й прагнення, що мають реалізуватися в майбутньому. Це й є національний інтерес. Поки він не визначений експліцитно, не може бути й мови про часткові чи кардинальні зміни.

Прошу не відносити це спеціально до реформи правопису. Мені тільки видається, що вона недостатньо продумана з погляду цілей, які ставить. Насамперед тому, що чітко не сформульовано наш національний інтерес узагалі. Це стосується і всіх інших реформ. І саме тому ми не відчуваємо відповідальними громадянами – членами єдиної національної спільноти.

Мусимо визнати, що слова про «європейську орієнтацію» України мають дедалі менше конкретного змісту, і це стало причиною наростання автономізації регіонального та іншого духовного життя. Зрештою, розмови про національний інтерес чи національні інтереси України можуть завести нас до зовнішньої політики, і тут можна втопити все в загальних міркуваннях. Але починати формування загальнонаціонального інтересу – за аналогією з міськими інтересами на світанку європейської історії – слід саме з зовнішньополітичної стратегії.

Національний інтерес неоднозначно заданий сучасністю, він формулює лише рамки життєдіяльності. Це має бути політичний *простір*, за межі якого не може виходити жодна політична сила. І закінчити цю статтю я хотів би саме на таких високих нотах.

Я абсолютно не приймаю патосу статті Василя Черепанина «Літаки в го-

лові» («Критика», 2002, число 3), спрямованої по суті проти ліберальної демократії як принципової основи національних інтересів у міжнародних відносинах і світовій політиці. Йдеться зовсім не про конкретні кроки урядів Атлантичної спільноти в їхній боротьбі з тероризмом. Прагнення розв'язати світові проблеми силою, «залізом і кров'ю» властиве правим, консервативним силам Заходу, а також Ізраїлю; воно позірньо найпростіше, але примітивізує цілі й методи і в результаті заганяє хвороби всередину. Виникає ситуація, що її з чорним гумором описав один американський письменник: будь-яке убивство в будь-якому куточку світу перетворюється на спеціальну операцію, як тільки цей куток світу проголошується сферою національних інтересів Сполучених Штатів.

Але національні інтереси Сполучених Штатів дійсно існують і дійсно далеко виходять за межі американської території і американської економіки. Сьогодні національний інтерес так чи інакше зачіпає такі загальні й абстрактні проблеми, як свобода, солідарність і справедливість. І в ставленні до цих цінностей національні інтереси якраз і виражаються.

Можливо, Україні вигідно продавати зброю саме в ті регіони світу, які оцінюються як гнізда тероризму; без сумніву, ненависть, що штовхає шехідів на самогубства, має якісь свої підстави. Але це не доводить рівноцінності політики Заходу і його терористичних противників, не знімає питання про моральнісну неприйнятність ідеології та політики терору.

Тероризм абсолютно неприйнятний тому, що він є тотальною війною, де удари спрямовуються насамперед проти мирного населення, проти слабих і беззахисних, бо армія противника для терористів практично недосяжна. Це – воєнний злочин, піднесений в ідеологію та закон. Усяка війна є зло, але навіть у цьому злі є особливо страшне – воєнні злочини. Злом є навіть мирні санкції проти Іраку, внаслідок яких гинуть діти і хворі. Але зовсім інша річ, коли масові убивства беззахисних є головним засобом зламати ворога. Це фашизм сьогодні. Хоч би виконували терористичні акції люди, саможертвовно віддані ідеї.

Правда, що російський уряд веде нещадну колоніальну війну в Чечні. Неправда, що чеченські радикали є героями «національно-визвольних змагань». Злочини проти людства є злочини скрізь, незалежно від того, чинять їх великі чи малі нації.

В часи Комінтерну було проголошено «війну світового села проти світового міста», і спаси Бог від того, щоб гаслами новітньої «війни світового села» сьогодні було прикрито злочинний радикалізм і понуру реакцію.

Українські національні інтереси можна, звичайно, сформувати на базі егоїстичних інтересів спільноти українців без зважання на принципи світової демократії. Це буде Україна «не наша» не тільки для світової спільноти, але, я переконаний, і для більшості українців. Національні інтереси можна бачити крізь призму тих цінностей, які вже прийняв Західний світ. Це не позбавить нас від клопотів, а тільки додасть нових. Але світ, збудований із дотриманням таких засад, буде *нашим* не тільки для українців, але й для людства. □

Польська «Газета виборча» – одне з небагатьох західних видань, котре досить обширно, послідовно і компетентно висвітлює на своїх сторінках українську проблематику. 21 жовтня газета присвятила цілу сторінку розповіді про вручення Нагород польсько-українського porozumienia та про їхніх цюгоричних лауреатів, якими стали відомий польський політик і громадський діяч, один із творців легендарної «Солідарності» Яцек Куронь та український письменник і публіцист, член редколегії часопису «Критика» Микола Рябчук. Спеціальною нагородою відзначено також військовиків польсько-українського батальйону, що виконує миротворчу місію на Балканах. Нагороди вже другий рік присуджує Польсько-українська капітула – громадська організація, до складу якої входять авторитетні польські та українські митці, науковці, бізнесмени, духовні особи. Торік, під час візиту папи Яна Павла II в Україну, першими лауреатами Нагород стали ректор Львівського національного університету Іван Вакарчук і директор Інституту Центрально-Східної Європи Єжи Ключовський.

9 листопада «ГВ» вмістила як завжди блискучий есей Юрія Андруховича «Українська золота осінь», з українською версією якого, сподіваємося, зможуть незабаром познакомиться й читачі «Критики».